

# Cumhuriyet Dönemi Sermaye Birikimi ve Sermaye İçi Çatışmalar

Alper Duman

## (1) Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Başbakan'larından biri 2010 yılında "sermayenin el değiştirdiğini" iddia etmiştir<sup>1</sup>. Bu iddia iki argümanı birlikte içeriyordu. Birincisi, çatışma halinde en azından iki ayrı sermaye (fraksiyonu) topluluğu vardır. İkincisi, bu topluluklardan yeni olanı galip gelmiştir. İlk argümanın siyasal iktisat düzeyinde kısmen bir haklılık payı olsa da ikincisi külliye yanlıştır. En azından Cumhuriyet'in 100. yılı dolarken durum budur. Sermayenin büyük ve hakim fraksiyonu değişmemiştir.

Bu bölümde sermaye birikimi veçhesinden sermaye fraksiyonları arasındaki çatışmayı ele alacağız. Bunu yaparken mihenk taşımız sermaye birikimi olacaktır. Kapitalizmin motoru sermaye birikimidir. Sermaye birikiminin tamamlayıcısı da teknolojik gelişimdir. Bu iki meselede de Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinde sermaye sınıfının başarısız olduğunu söylemek zorundayız. Pamuk (2008) gibi bardağın yarısının dolu olabileceğini düşünenlerden değiliz. Aksine Boratav (2009) gibi Türkiye ekonomisinin 20.yy sonundaki "azgelişmiş" yapısının Cumhuriyetin 100. Yılında dahi baki kaldığını iddia edebiliriz.

Devasa bir servet birikiminin<sup>2</sup> olduğu Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisinde çalışan genelde çalışan başına düşen sermaye miktarının<sup>3</sup> düşük olması ve özelde de biriktirilen sermayenin teknolojik düzeyinin oldukça geri olması<sup>4</sup> tamamen olmasa da büyük ölçüde sermaye sınıfının sorumluluğudur.

Sermaye sınıfı temel ve ikinci bölüşüm ilişkilerinde yekpare sınıf bilinci ve çıkarı ile hareket ederken uzun dönem sermaye birikim stratejileri, devlet kapasitesi yaratmak için gerekli maliyete katlanma ve içsel krizlere verilen tepkiler konusunda kendi içinde şiddetli çatışmalar yaşamış ve

---

<sup>1</sup>"...Fakat isteseler de istemeseler de Türkiye'de artık sermaye ciddi manada el değiştirmeye başladı...Niçin İstanbul sermayesi Anadolu sermayesi ile iç içe olmasın." Bakınız <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/er-dogan-sermaye-el-degistiriyor-15752853>

<sup>2</sup>Yaklaşık gayrimenkul serveti 120 trilyon TL yani 2023 GSYH beklentisinin 6 katıdır

<sup>3</sup>Çalışan başına düşen sermaye stok düzeyi 30 bin dolar civarındadır. Bkz. Penn World Table 10.0

<sup>4</sup>İhracat içindeki yüksek teknoloji ürünlerinin payı %3'ün altındadır. KAYNAK ?

yaşamaktadır. Bu çatışmalar nedeniyle Türkiye ekonomisi üç temel düzeyde potansiyelinden epey geride kalmıştır.

Birinci düzey istihdam oranının ve emeğin toplam gelirden aldığı payın çok düşük olmasıdır. İkinci düzey sürekli hale gelen cari açık ve dışa bağımlılıktır. Üçüncü düzey ise devlet kapasitesinin düşük olması ve büyüme oranlarının standart sapmasının yüksek olmasıdır.

Sermaye sınıfının kendi sınıfı açısından başarılı olduğu bölüşüm ilişkilerini ikiye ayırıyoruz. Temel bölüşüm ilişkisi kar ve ücret arasındadır. Cumhuriyetin yüzüncü yılında emeğin (ücretli çalışanların) GSYH'den aldığı pay %26'ya kadar gerilemiştir. Reel ücretlerin de asgari ücrete yakınsaması, sermaye sınıfının temel bölüşüm ilişkisinde eşgüdüm içinde çıkarını ne denli koruyabildiğini göstermektedir.

İkincil bölüşüm ilişkilerinden kastedilen vergi ve faiz gibi parametrelerin belirlenmesidir. Sermaye birikiminin istenilen düzeyde olmamasının ana nedenlerinden biri de vergilerin emek aleyhine ve servet lehine olmasıdır. Faizler de genelde reel olarak pozitif olmuştur. Dolaylı vergilerin yüksekliği ve reel faiz sermaye ve servet sahiplerini korumuştur.

Temel (birincil) ve ikincil bölüşüm ilişkilerinde eşgüdüm sağlayabilen sermaye sınıfı mesele birikim rejimlerini tasarlamaya, devlet kapasitesini artırmaya ve ekonomik krizlerin yükünü adaletli dağıtmaya geldiğinde eşgüdüm bir kenara çoğunlukla çatışma içine girmiştir. Çalışmamızın ileri bölümlerinde görüleceği gibi sözgelimi ithal ikameci sanayinin gelişmesine dayalı birikim rejimine geçişte tam bir uzlaşma sağlanamamış, üstelik sanayinin finansmanı için gerekli kaynakların sağlanması için vergilendirmenin kullanılmasına da sermayenin büyük kısmı karşı çıkmıştır. Dahası bu birikim rejimi tıkandığında ve büyük bir ekonomik krizle karşılaşıldığında sermaye fraksiyonları tüm maliyeti emek sınıfına yüklemeye çalışmışlardır.

Reel ücretlerin baskılanması ve gelir/servet vergilerinden kaçınılması sermayenin derinleşmesi ve teknolojik atılımın önünü kesmiş, devlet kapasitesini güdük bırakmış, Türkiye ekonomisi dışa bağımlılıkla malul “yaratıcı yıkımın” çok yavaş ve yüzeysel gerçekleştiği ve geleceğe dair çok da ümit vermeyen bir yapıya bürünmüştür.

Rekabet için yatırım yapmanın ötesinde kapitalist şirketlerin müteşevviki reel ücretlerin yüksek olduğu ortamda işçileri makine ve teçhizat ile ikame etmektir. Reel ücretlerin düşük tutulabilmesi bu müteşevvikin çalışmasını engeller. Servet vergilerinin neredeyse hiç olmaması da sermayedarları üretim araçları (makine ve teçhizat v.b.) yerine servet biriktirmek için finansal varlıklar ve özellikle de gayrimenkule yöneltmiştir.

Özelde teknolojik gelişme için genelde ise verimlilik artışı için gerekli olan yatırım bir eşgüdüm meselesini içermektedir. Tekil kapitalist için diğer kapitalistlerin yatırım yapması talep yaratacağından istenilir bir durumdur. Ama eşgüdüm olmadığında çok az kapitalistin yatırım yapmayı akılcı bulduğu bir durum da pekala olasıdır. Bu eşgüdümün sağlanması ve kurumsal ortamın sağlanması da sermaye sınıfının olgunlaşmasına ve uzun dönemli bir birikim rejimi tasarlayabilmesine bağlıdır.

İkinci bölüm temel argümanlarımıza ve kısa bir literatür taramasına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde sermaye ve devlet ilişkisi tartışılacaktır. Bu bölümde olarak sermaye birikimi mekanizmaları ve çatışma alanları ele alınacaktır. Dördüncü bölümde, üç temel evrede sermaye çatışmalarının sermaye birikimi ile ilişkisi tarihsel olarak incelenecektir. Beşinci ve son bölümde kısa bir değerlendirme yapılacak ve geleceğe dair öngörüler sıralanacaktır.

## (2) Devlet ve Sermaye

Sermaye sınıfının tutarlı bir hegemonik blok yaratamamsının temel nedenlerinden birkaçına aşağıda değineceğiz. Azgelişmiş ülkelerdeki tarihsel kapitalist toplumsal formasyonların belirleyici etkisi Türkiye’de de görülmektedir<sup>5</sup>. İktisadi ve siyasi alanın ayrılması bir yana Türkiye’de kapitalizm ve sermaye kendine özgü dinamikler nedeniyle de ‘hastalıklı’ bir gelişme göstermiştir.

Üç temel iddiamız vardır. Birincisi, avanta ve rant peşinde koşmanın sermaye sınıfının DNA’sında olduğu yapısal bir süreç nedeniyle sermaye sınıfı gerçek anlamda olgunlaşamaz ve sermaye içi çatışmaları hegemonik bir blok içinde kontrol edemez. İkincisi, servet birikimi her daim sermaye birikiminden öncelikli olmuştur. Üçüncüsü ise 2. Dünya Savaşı sonrası holding şirketleri etrafında iş grupları halinde örgütlenen büyük sermaye grupları kapitalizmin doğasındaki çatışmaların başka kulvarlara yönelmesini zorunlu kılmıştır. Ticari dağıtım ve finans kanallarına ulaşamayan yeni ya da küçük ölçekli sermaye çatışmayı sürekli siyasete çekmiştir.

### (a) Temel İddialar

*“Binaenaleyh sair memalik-i mütemmeddinde olduğu gibi memleketimizde de bir burjuva sınıfı meydana getirerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu sınıf sayesinde idame-i mevcudiyetine çalışmak icab etmekte ve bu maksatla cemiyet milli şirketler teşkiline, bir milli banka güşadına ve Müslüman esnaf ve tüccarın birer cemiyet halinde birleşmelerine gayret eylemektedir.”* Kemal Bey. (nakleden Toprak (1982).

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken 1908’den devraldığı büyük bir misyon vardır: Ulusal piyasa ve ulus devleti hayata geçirmek. Türkiyeli burjuva sınıfını yaratmak zorlu bir süreç olacaktır. Ne yazık ki 19.yy’dan kalan sermaye sınıfı nüveleri çok zayıftır ve büyük ölçüde ticaretle sınırlıdır. Cumhuriyetin yüzyılı olan 20.yy’da devlet ve siyaset, sermaye sınıfının hem kurucu hem de koruyucusu olmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucu da DNA’sında kamusal rant peşinde koşma olan bir burjuvazidir.

*“Türkiye’de güçlü bir sınıf haline gelirken bile burjuvazi bu gücünü, kıyasıya rekabet koşullarında etkinliğini ve üstünlüğünü her gün ekonomik olarak kanıtlama zorunluluğundan kaynaklanan bir dinamizmden değil, devlet mekanizmasının kendisine sağladığı özel imkanlardan kazanmış;*

---

<sup>5</sup>“Çevre kapitalizmde sermayenin çeşitli bileşenlerinin eşzamanlı olarak gelişmesinin burjuvazinin tek bir hizbinin egemenliğiyle çözülmesi olanaksız olan çatışmaları ister istemez yarattığı öne sürülebilir.” (Keyder 1987, s.64).

*dolayısıyla başarısını bu mekanizmaya ulaşmada ve onu etkilemedeki becerilerine borçlu olmuştur. Türkiye burjuvazisinin avanta ve rant arayan özellikleri neoliberal dönemde daha da artmıştır” (Boratav (2009), s.222).*

Türkiye Cumhuriyetinde sermaye sınıfı uzun dönemli ve tutarlı bir sermaye birikim stratejisi oluşturacak bir olgunluğa hiçbir zaman erişememiştir. Çocukluk ve gençlik dönemlerine denk gelen 1908 ve 1950 yılları arasında zaman zaman gayrimüslim azınlıkların varlıklarını almaya odaklanmıştır. Milli mücadeleye destek veren ve ileride oluşacak milli burjuvazinin çekirdeğini oluşturan Anadolu eşrafının azınlıkları varlıkları üzerindeki iddiası Cumhuriyetin inşası için önemlidir.

Sermaye sınıfı iktidarı yönlendirme gücüne hâkim olduğu 1950’ler sonrasında, iki kez radikal karar değişikliğine gitmiş ancak kendi içindeki çatışmayı bir türlü halledememiştir. Bu dönemde tecrübe kazandığı en önemli mesele zorla emekçi sınıfı ezebileceğini ve reel ücretleri düşürebileceğini birincil bölüşüm meselesidir. Orta yaş geçip ekonomiyi küresel sermaye ve ticaret piyasalarıyla bütünleştirdiği 1980 sonrasında da bunu gereklerini yerine getirmekten kaçınmış finansallaşma, özelleştirme ve gayrimenkul rantıyla asli işlevi olan sermaye birikimden kaçınmıştır.

*Servet biriktirmeyi sermaye biriktirmeye tercih etmiş, Cumhuriyetin kurumlarını da bu tercihe uygun şekilde dönüştürmeye çalışmıştır.* Sermayedarlar sermaye biriktirmek yerine karlarını ve kazançlarını servet biriktirmek için kullanırlar. Üstelik servet ve servet kazancından alınan vergilerin oranı sermaye kazancı olan karlardan alınan vergi oranından çok daha düşük olduğundan bu sermayedarlar için Türkiye ekonomisinde akılcı bir davranıştır. Ancak bu kurumsal yapıyı tasarlayan siyasal tercihleri şekillendirenlerin de sermayedarlar olduğu unutulmamalıdır.

Sermaye fraksiyonlarının çatışma alanlarını üç temel düzeyde ele alabiliriz. (1) Statik, bölüşüm parametreleri ve iktisat politikası (2) Dinamik, sermaye birikim rejiminin tasarımı ve öncelikler, uluslararası piyasayla ilişkiler (3) Krizlerde korunma mekanizmaları ve maliyeti üstlenme.

Soyut düzeyde tikel kapitalistler salt iktisadi evrende kalarak rakiplerini engellemeye çalışabilirler. Kapasite fazlası yaratarak ya da fiyat kırma tehdidi ile sektörlere girişi engellemeye çalışabilirler. Ancak özellikle sanayide dolayimli yollar çok daha fazla kullanılmıştır. En önemli iki parametre olan dövize erişim ve teknolojiye (know-how) erişim gerek yurtdışı bağlantıları gerekse de siyasi otorite üzerinden tahsisi etkileme yoluyla sanayi alt sektörlerinde yeni tikel kapitalistlerin rekabet etmesini engellemeye çalışmak çok rastlanan bir durumdur.

“Kapitalistler açısından akılcı olan, birikim rejiminin yeniden üretim kuralları altında yurtiçi-yönelimli siyasa araçlarının devamını talep etmek ve devlet kapasitesi oluşumunun maliyetini kamu sektörüne veya tabiyet altına alınmış sınıflara tahvil etmek için uğraşmaktır.”

#### (b) **Literatür**

Ana akım iktisat için sermaye homojen bir girdidir. Nerede kullanıldığının marjinal verimlilik farkı dışında pek bir önemi yoktur. Marksist ve genelde klasik iktisat için ise sermayenin

sanayi-dolaşım (ticaret) - finans (para) evrimleri vardır ve sermayenin bu çevrimlere tahsisi son derece onemlidir. Sermaye içi çatışmanın ideal tiplerine de bu çevrimlerde rastlayabiliriz. Toplam artık kar, rant, faiz ve ticaret marjları olarak dağılırken bu çevrimlere katılan farklı sermayedarlar (kapitalistler) atışma içine girebilir.

Sermaye fraksiyonlarının atışması zerine Türkiye kaynaklı çalışmalar ne yazık ki sınırlıdır. Doğrudan bu meseleye odaklanan çalışma yoktur. Buğra ve Savaşkan (2018) ve Atiyas v.d. (2016) seküler eski kapitalistlerle muhafazakr yeni elitlerin mücadelesini doğrudan birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden değil devletle olan ilişkileri ve rekabet ortamında gösterdikleri karşılaştırmalı performanslar üzerinden değerlendirirler.

Türkiye’de sermaye birikiminin doğası hakkında çok az eser vardır. Son dönemde sermaye birikimindeki aksaklığı ele alan çalışmalardan biri Duman (2020)’dir. Bu çalışmaya göre 2000’li yıllar sonrası sermaye birikiminde gözlenen yavaşlamamanın temel nedenlerinde bazıları şunlardır: Başıbozuk finansallaşma, dışarıya servet transferi ve kamu varlıklarının ele geçirilmesi.

Eres (2005) Türkiye ekonomisinde baskın sermaye grubunun ticaret sermayesi olduğunu ve bir evre ekonomisi olarak Türkiye’nin dünya kapitalizmiyle bütünleşmesinin bağımlılığı gerektirdiğini iddia eder. Buna koşut olarak da finans sistemi çarpık gelişmiştir. Burjuvazinin, özellikle de sanayi burjuvazisinin olgunlaşarak hegemonyasını kuramadığına dair bir destek de son yıllarda yükselen burjuvazinin siyasi bağlantılarından kopmak istememesinde gözlenebilir.

“Kapitalist sanayileşmenin başlangıç evrelerinde sermaye içi mücadeleler sanayi burjuvazisi ile ticaret burjuvazisi, toprak sahibi kesimler ve hatta özel bankalar arasında cereyan etmişti. Buna karşılık, özellikle 1960’lardan itibaren finans kapitalin etkili bir toplumsal güç olarak yükselerek çeşitli sermaye bileşenlerini içselleştirmesi, sermaye içi çatışmalardaki temel eksenini sanayi-ticaret çelişkisinden yavaş yavaş uzaklaştırarak büyük sermayelerin kendi aralarındaki i çekişmelere ve büyük ve küçük sermayeler arasındaki çatışmalara doğru kaydırmıştır” (ztrk (2020), s. 118).

Buğra ve Savaşkan (2018) AKP döneminde palazlanan burjuvazinin siyasi bağlantıları ve siyasi destekleri üzerinde durur. Osmanlı’nın son zamanı ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında tecrübe edilen “devlet eliyle burjuvazi yaratma” stratejisinin bir benzerinin yaşandığını iddia eder. 1980’lerle birlikte artık hegemonik bir burjuvazinin ortaya çıktığı tezinin yanlış olduğunu belirtir.

Savran (2013) da AKP’yle organik bağı bulunan islamcı sermayenin 1990’larda büyüdüğünü ancak kökenlerinin 1950’ler sonrasında seklerleleme dinamiklerine direnen küçük işletmelerde aranması gerektiğini iddia eder.

Milr (1989) planlamanın başarısı için sınıf dinamiklerinin uygun olmasının elzem olduğunu gösterir. Fransa ve Türkiye karşılaştırmasında işçi sınıfının yüksek örgütlü gücünün Fransa’daki sermaye sınıfının aklını başına getirdiğini ve iktisadi gelişme için gerekli maliyetin altına girdiğini; buna karşın Türkiye’de eli çok güçlü olan sermaye sınıfının planlamanın ana çerçevesine dahi sadık kalmadığını iddia eder.

### (3) Sermaye ve Devlet: Birikim ve Çatışma

Türkiye kapitalizminin gelişiminde sermaye sınıfının hem ilksel birikim hem normal sermaye (daha çok da servet) birikimi için yöneldiği ve asli işlevi olması gereken meta üretiminden farklı mekanizmaları inceleyeceğiz. Bu mekanizmalar sermaye içi çatışmanın neden siyasete içkin olduğunu ve sermaye sınıfının bir türlü olgunlaşarak sermaye birikim rejimini hegemonik bir blok içinde tasaryalayamadığına dair ipuçları sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda çok büyük bir altyapı faaliyeti gerektiriyordu. Kamu bu bayındırlık ve altyapı ihalelerini çok büyük ölçüde özel sektöre devrederek sermaye sınıfının ilksel ve normal sermaye birikimine büyük bir destek vermiştir. Kar marjlarının yüksek olduğu ve talebin kamu kaynaklarından sağlandığı bu sektörler sermaye sınıfının siyasi elitlerle hep içiçe olmasının da temel nedenlerinden biridir.

Tekeli ve İlkin (2004)'e göre demiryollarının ağ yerine birer ağaç gibi olmasında Osmanlı'da söz sahibi yabancı devletlerin kendi nüfuz bölgelerini tehlikeye atmamak gayesi vardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu demiryollarının ağ şekline getirilerek ulusal pazarın yaratılması öncelikli bir hal almıştır. İlk dönemde karayollarına aktarılmayan kaynakların çok daha fazlası 2. Dünya Savaşı sonrasında dış yardımlarla gelince 1948-1957 arası büyük bir ulaşım altyapısı atılımı gerçekleştirilebilmiştir.

“Türkiye'nin devletçiliği bir ilke olarak kabul ettiği 1930'lu yıllarda büyük inşaat müteahhidinin doğuşu devletçiliğin yorumu açısından üzerinde durulması gereken ilginç bir olaydır. Devletçiliğin sanayi alanında devlet girişimciliğini benimsemiş olmasına rağmen, tarım ürünlerinin ihracında devlet eliyle ihracat ofisleri kurulması alternatifini değil, tarım satış kooperatifleri alternatifini benimsediği bilinmektedir. Cumhuriyet yöneticilerinin devletçiliği ideolojik olmaktan çok pragmatik bir ilke olarak gördükleri, bayındırlık programlarının uygulanmasında özel girişimciliğin benimsenmiş olmasıyla bir kez daha kanıtlanmış olmaktadır” (Tekeli ve İlkin (2004), s. 472).

Küçük (1985) Türkiye ekonomisinde gerekli büyük altyapı atılımlarının önemini vurgular. Bunlar 1920-30'ardandan sonra yine 1950'ler, ve son olarak da 2000'li on yıllara denk gelmiştir denebilir. Son dönemde kamu-özel ortaklığı şekline bürünmüş olsa da bu altyapı işlerinin büyük bir bölümü özel sektör firmaları tarafından yürütülmüştür.

### **Tarım**

Sermayenin kıt olduğu bir ülkede 1960'lı yıllara kadar baskın olan sektör tarımdır. Tarımda makineleşme ve sermaye birikimi düşüktür. Temelde ekilen toprak büyütülerek artan kırsal nüfus sorununa çözüm aranmıştır. Toprak büyümesi 1970'lerde tepe noktasına erişmiş sonrasında beklenen altyapı yatırımları (sulama v.b.) ve teknolojik girdi (gübre, ilaçlama v.b.) kullanımı yapılmadığından üretim artışı zayıflamıştır. Son on yıllarda ekilen topraklar azalmış, gıda fiyatları yükselerek reel ücretler üstünde büyük baskı oluşturmıştır.

Hirsch ve Hirsch (1963) tarımda üretimin 2. Dünya Savaşı öncesi daha iyi bir performans göstermesinin arkasındaki birkaç önemli hususun üzerinde durur. Bunlardan birincisi oran

olarak toprak gelişmesinin hem yüksek olması hem de ilk etapta kullanıma açılan toprakların verimliliğinin de düşük olmamasıdır. İkinci etmen, aşarın kaldırılması sayesinde küçük köylünün piyasaya sunabildiği ürünün artmasından öte tarlasını sürebilecek hayvan yetiştirmek için kullanabileceği tarımsal ürünü de bir kenara koyabilme olanağına kavuşmasıdır. Traktörün neredeyse hiç olmadığı bu dönemde bu hayvanlar yegane sermaye mallarıdır.

### **Tekelleşme**

Özel sektör girişimlerinin teşviki çok büyük boyutlardaydı. “Yağ, şeker, tütün, patlayıcılar, alkol, kibrit, liman ve iskeleler” uzun dönem işletilmek üzere bazı koşullar altında özel yerli veya yabancı tekellere devredilmişti. 1924 yılında kurulan İş Bankası hükümet ve sermayedarlar arasında aracılık işlevi üstlendi. 1930’ların “devletçiliği” de kısmen özel sektörde sermaye birikimini destekleyecek nitelikteydi. “Ağır sanayide, askeri üretimde ve bazı diğer dallardaki fiili devlet tekeli saymazsak, alt sektörlerin birçoğunda, devlet işletmeleri özel sektör ile yan yanadır; devletin hiç yer almadığı geniş bir sanayi alanı da vardır. Bu ortamda devlet sanayisinin yararına oluşturulan elverişli fiyat ve maliyet yapıları gibi avantajlar aynı dallardaki özel teşebbüslerle paylaşılır. Bu, koruma rantının ver tarımsal artığa kısmen özel sanayi tarafından da el konması olarak nitelendirilebilir.” (Boratav (2010), s. 366).

Gerçekten de tekelleşme veya yarı tekelleşme tüm yüzyıl boyunca Türkiye ekonomisinin yapısal özelliklerinde olmuştur. “...içe yönelik birikim döneminde imalat sanayine girmiş sermayeler kısa sürede tekel haline gelmiştir. Tekel konumunun bir sonucu olarak elde ettikleri aşırı karları ise aynı sektörde değil, henüz girilmemiş sektörlerde değerlendirme yoluna gitmişlerdir...Bu şekilde ilişkisiz faaliyetleri artan ve bir iç sermaye piyasası oluşturan finans kapital grupları, şirketleri arasındaki sermaye bağlantılarını karşılıklı iştiraklerle kurmaktadır” (Özgür (2010), s. 101).

Günümüzde globalleşme ile birlikte tekelleşmenin azalması beklenirken aksi olmuştur. İhracatın %61’ini, ithalatın %76’sını en büyük 500 girişim yaptı. Bir firmanın örneğin Arçelik birden fazla girişimi (Arçelik için 9) olduğuna göre sayı toplam da çok daha küçük. GSYH’nın %70’i kadar para bir avuç şirketin elinden geçiyor<sup>6</sup>.

### **Gayrimenkul Rantı**

Sermaye sınıfı (hanehalklarının çok küçük bir bölümü olarak) servet birikiminin yanında sermaye stoklarında da gayrimenkule çok büyük bir yer ayırmışlardır. Girişimci bilgi sisteminden elde edilen verilere göre tüm şirketlerin bilançolarında arsa ver arazilerin payı 2020 yılında dahi yüzde 50’ler düzeyindedir.

Üç temel yolla sermaye sınıfı gayrimenkul rantı sayesinde servet ve sermaye birikimi yaparlar. Birinci yol, Organize Sanayi Bölgeleri kurup, buralardaki arsa ve binaların büyük değer kazanmasını sağlamaktır. Toplam OSB arazi alanı milyarlarca metrekaredir.

---

<sup>6</sup>Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisim-Ozelliklerine-Gore-Dis-Ticaret-Istatistikleri-2021-45583&dil=1>

İkinci yol Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları kurup inşaat sektöründen büyük kazançlar sağlamaktır.

Üçüncü yol ise imar değişiklikleri yaptırarak büyük rantlar elde etmektir.

## **Finansallaşma**

Türkiye ekonomisinde finansallaşma ile servet ve sermaye birikiminin tarihi eski olsa da büyük ivme 1980'ler sonrasına rastlar. 2000'lere dek bono ve tahvil piyasaları yoluyla devlete borç veren sermaye sınıfı son 20 yıldır ise tüketici kredilerini patlatarak büyük bir kazanç elde etmiştir.

## **Özelleştirme**

### **(4) Sermaye Çatışma Evreleri**

#### **(4.1) Kuruluş**

Türkiye ekonomisi 19. Yüzyılın ortalarından itibaren dünya ekonomisiyle eklemlenmiş ve kapitalist sistemin bir parçası olmuştur. Ancak gerçek kapitalist patikaya girişi ve kapitalist bir ekonomiye dönüşümü son yüzyıllık dönemde çeşitli merhalelerden geçmiştir. Bu çalışmanın ana meselesine ışık tutabilecek üç önemli eşik vardır. Birincisi, özel mülkiyetin 1924 Anayasası ile tescili ve Lozan Anlaşması'yla batılı ülkelere verilen Türkiye'de hiçbir zaman sosyalist bir ekonomi olmayacağına dair garantidir.

“1920 -30 arasında kurulan anonim şirketlerin üçte biri Türkiye vatandaşlarının yabancı sermaye ortaklıkları biçiminde kurulmuştu. Dahası bu yabancı ortaklı anonim şirketlerin sermayeleri toplamın yarısına denk geliyordu.”

Türkiye ekonomisinin kuruluş yıllarından 1950'ye uzanan ilk süreçte sermaye içi temel çatışma bir yanda Türk/müslüman sermaye sahipleri ile diğer yanda azınlıklar/levantenler (rum, ermeni, yahudi v.b.) arasında olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği siyasal iktisat azınlıkları/Leventenleri nüfus içindeki ağırlıklarından çok daha fazla varlık sahibi yapmıştı. Üstelik bu iktisadi güç sadece maddi üretim araçlarının sahipliği ve kontrolünden kaynaklanmıyordu. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda dahi beşeri sermaye yönünden azınlıklar nüfuslarına nazaran büyük bir ağırlığa sahipti. 20. Yüzyılın başından itibaren “Millî İktisat” çatısı altında azınlıkların (yabancıların) ellerindeki bu servet ve sermayenin ele geçirilerek (iktisadi ya da gayri-iktisadi yollarla) yerli ve millî (Türk/Müslüman) burjuvazinin güçlü kılınması ana gayedir.

Türkiye ekonomisi 19. Yüzyılın ortalarından itibaren dünya ekonomisiyle eklemlenmiş ve kapitalist sistemin bir parçası olmuştur. Ancak gerçek kapitalist patikaya girişi ve kapitalist bir ekonomiye dönüşümü son yüzyıllık dönemde çeşitli merhalelerden geçmiştir. Bu çalışmanın ana meselesine ışık tutabilecek üç önemli eşik vardır. Birincisi, özel mülkiyetin 1924 Anayasası ile tescili ve Lozan Anlaşması'yla batılı ülkelere verilen Türkiye'de hiçbir zaman sosyalist bir ekonomi olmayacağına dair garantidir.



Bu çatışmanın ilk vechesi 1. Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni katliamı ve 1920'lerdeki nüfus değişimi süreçlerinde gözlenmiştir. Arbatlı ve Gökmen (2022), bu vechede gözlenen değişimin Türkiye ekonomisinde uzun dönemli etkileri olduğunu iddia etmektedir. Ermeni ve Rumların göç etmek zorunda olduğu ilçelerin uzun dönemli iktisadi gelişimleri bu olaylardan etkilenmiştir.

İkinci vech 2. Dünya savaşı sırasındaki Varlık Vergisi yıllarına denk gelir. Ağır ve Ertunç (2019), İstanbul Ticaret Odası sicil kayıtlarını kullandıkları çalışmada Varlık Barışı'nın özellikle azınlıklara ait firmaları olumsuz yönde etkilediğini ve bu durumun ortalama firma verimliliğini azaltarak Türkiye ekonomisine ket vurduğunu bulgulamaktadır.

İktidarı yönlendirme gücüne hâkim olduğu 1950'ler sonrasında iki kez radikal karar değişikliğine gitmiş ancak kendi içindeki çatışmayı bir türlü halledememiştir. Bu dönemde tecrübe kazandığı en önemli mesele zorla emekçi sınıfı ezebileceğini ve reel ücretleri düşürebileceğini birincil bölüşüm meselesidir. Orta yaş geçip ekonomiyi küresel sermaye ve ticaret piyasalarıyla bütünleştirdiği 1980 sonrasında da bunu gereklerini yerine getirmekten kaçınmış finansallaşma, özelleştirme ve gayrimenkul rantıyla asli işlevi olan sermaye birikimden kaçınmıştır.

#### **(4.2) 1960-1980**

Çolpan ve Jones (2015) 1950'li yılların sermaye birikimi için ne denli önemli olduğunu açıklamaktadır. En büyük 30 iş grubunun neredeyse yarısı 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır.

1960'lı yıllarda “Banka ve ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisi karşısında güçlü bağımsızlığı bir başka çatışma boyutunu işin içine sokuyordu. Bankalar kredileri sanayiden ziyade ticaret, tarım ve inşaata akıtmayı tercih ediyordu.”Ticari kesimin esas üstünlüğü, dış ticaret rejiminin ve diğer devlet müdahalelerinin ekonomide yarattığı rantı devşirebilmesinde yatıyordu”.

“Siyasal önderler, ancak ekonomi bütün hiziplere büyüme fırsatları sunacak bir genişleme gösterdiği zaman bu gruplarca seslendirilen çatışmalı talepler arasında seçim yapma zorunluluğundan kaçınıbiliyorlardı”. Kritik bunalım anlarındaki siyasal kararsızlıkların büyük bedelleri olacaktı. “1961'den başlayarak sanayi burjuvazisi, parti politikası alanında, kendisince arka çıkılan politikaların güvenilir bir temsilcisinden yoksun kaldı.” (s. 66).

“...AP hükümeti, ilk yılları sırasında, büyük ölçüde iktisadi genişleme sayesinde, burjuvazinin tümünün desteğini kazanabilmişti. Ne var ki yılları ilerledikçe, holding şirketleri içinde örgütlenmiş büyük sermaye, iktidarı küçük sermayeyle paylaşmayı kabul edemez oldu. Ticaret ve sanayi odalarını hala küçük imalat sanayi ve ticaret sermayesi denetliyor, bu odalar ise ithalat izinlerini dağıtıyordu. Benzer bir çatışma, özellikle hükümet enflasyoncu bir politika izlemekte isteksiz davrandığı için banka kredilerinin dağılımında gözlemlenebiliyordu. Kaynakların yanı sıra piyasalar bir başka çatışma nedeni oluşturuyordu. İstanbullu büyük sanayiciler artık dayanıklı tüketim malları ürettiklerinden ücret artışları yoluyla iç pazarın genişlemesine ihtiyaç duyuyorlardı.” (s. 67). Oysa büyük burjuvazinin tarım bazı ihracata yönelik tüketim malları üreten kesiminin de küçük sermaye gibi özlemi düşük ücretler idi. Öte yandan hükümet köylüleri terk edemeyerek tarım ile sanayi arasında dengeli bir politika gütmeyi yükümlenmiş, ancak bu politika tarafların hiçbirini memnun etmemiştir.

“Altmışlı yılların sonuna doğru, esas olarak kolay ithal ikamesi evresinin sona ermesinden ötürü, burjuvazi içi çatışma keskinleşti. Yeni evre, farklı bir piyasa bileşimi, dünya ekonomisi ile değişik bir ilişkiler kalıbı, sanayi girdilerinde daha yüksek bir ithal katkısı, siyasette ise ittifakların yeniden biçimlendirilmesini gerektiriyordu” (s. 67).

1980'lere kadar uzanan dönemin ana çatışma eksenini kısıtlayan döviz erişim sorunu idi.

Sermaye içi çatışmada etnik grup veya din belirleyici olmaktan çıkmıştır. Artık Türk/ Müslüman burjuvazi tamamen olmasa da çok büyük ölçüde hâkim gruptur. Sermaye tarım, ticaret, sanayi ve finans gibi sektörel ya da büyük ve küçük gibi ölçek anlamında farklılaşmaktadır.

1920'lerde ulaşılan dışa açıklık düzeyine 1980'lerde ancak ulaşabilecek Türkiye ekonomisi için özellikle aramalı ve sermaye malları ithalatı için gerekli dövizin bulunması hayati bir konuydu. Neredeyse mutlak sermaye kontrollerinin olduğu bu dönemde merkezi hükümetin kontrolü altındaki döviz (özellikle de uluslararası piyasaya göre daha avantajlı kur düzeyleriyle) ulaşmak sermaye sahipleri için büyük bir öncelikti.

Vedat Milör'ün (1991) çalışmasında vurguladığı gibi Planlama döneminin başarısızlığa mahkûm oluşunda devlet kapasitesinin yetersizliğinin yanında serbest uluslararası ticaret (özellikle de ithalat) yanlısı sermayedarlar iç tüketime yönelik üretim peşinde olup koruma bekleyen sermaye sahipleri arasındaki derin çatlağın da payı büyüktür.

#### **(4.3) Küresel Bütünleşme Ve Bağımlılık: 1980-**

“...2000'li yıllarda Tüsiad içinde temsil edilen büyük sermayenin egemenliği bu dönemde yeni palazlanan sermayelerin belli ölçüde rekabetiyle karşılaşmış, salt ekonomik alanın ötesinde siyasal ve toplumsal alanları da içeren bu rekabette islami motiflere dayanan yeni gruplar, alternatif örgütler ve kurumlara yönelmiştir.” (Öztürk (2010), s. 464).

Son kırk yılın çatışma eksenini “faiz” kılıfı altında ucuz finansa erişimdir. Ergüneş (2012) bu açıdan sermaye içi çatışmanın para sermayesini kontrol etme üzerine olduğunu iddia eder.

Eres (1995), Savran (2013) ve Öztürk (2012) çalışmalarında “finans kapital” düzeyine erişebilmiş ve küresel ekonomiyle bütünleşmiş sermaye sahipleri ile diğerleri arasında büyük bir asimetri olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu asimetrinin sık sık tezahür eden çatışma biçimi “yüksek faiz mi düşük faiz mi” daha iyidir tartışmalarında ortaya çıkmaktadır. Temelde banka sahibi olmayan, uluslararası piyasalardan doğrudan borçlanamayan KOBİ'lerin düşük faiz peşinde olduğu ve bunun “yeşil”, “İslamcı” gibi kostümlere büründüğü bir çatışma alanıdır.

Gürakar (2016) özellikle kamu ihale sistemini incelemektedir. Bulgularına göre siyasi bağlantısı olan “muhafazakar” şirketler davet usulüyle kamu ihalelerinden en büyük payı almışlardır.

#### **(5) Değerlendirme ve Sonuç**

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılı dolarken ne yazık ki sermaye sınıfı bir türlü gerekli olgunluğa ulaşamamış ve kapitalizmin gereklerini yerine getirememiştir. Cumhuriyet'in ilk yarısına damga vuran çatışma formu Türk-müslüman sermayedarların devlet desteği ile gayri-müslim sermayedarların üzerinde kurdukları tahakküm olmuştur.

Daha sonraki evrelerin 2000'lere kadar ki bölümünde sermaye içi çatışma özellikle büyük-küçük ve sektörler arası olmuş ve sonuçla kararlı bir sermaye birikim rejimi tasarlanamamıştır. 2000'ler sonrası gözlenen İstanbul sermayesi ve Anadolu (islami) sermayesi çatışması temelde siyasi iktidarın belirli bir grubu zımni ya da açık bir şekilde kayırmasıyla şekillenmiştir. Anadolu sermayesinin yenilikçi olmamasının ötesinde kapitalizmin asli unsuru kurumsal düzenlemelere dahi ayak uydurmak istemişi Türkiye ekonomisini daha çarpık bir yapıyabüründürmüştür.

Sermaye içi çatışmaların siyaset kurumlarının etkinliğini azaltmasının ötesinde büyük bir kaynak tahsisi sorunu yarattığı da ortadadır. Ne yazık ki sermaye sınıfını disipline edecek bir işçi sınıfı gücü yoktur.

### **Kaynaklar:**

- Ayata, Sencer (1991), Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim, Ankara: Gündoğan Yayınları
- Balkan, Neşecan, Balkan, Neşecan ve Öncü, Ahmet (2015), The Neoliberal Landscape and the Rise of Islamist Capital in Turkey, New York: Berghahn Books
- Boratav, Korkut (1991), 1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Boratav, Korkut (2010), Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye, Ankara: Yordam Kitap
- Boratav, Korkut (2009), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, Ankara: İmge Kitapevi
- Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman (2018), New Capitalism in Turkey, Palgrave
- Çolpan, Aslı M. ve Jones, Geoffrey (2015), "Business Groups, Entrepreneurship and the Growth of Koç Group in Turkey", Business History, 58:1, 69-88
- Duman, Alper (2020), "COVID-19 ve Türkiye'de Sermaye Birikimi", Salgın Ekonomisi, ed. Ömer Faruk Çolak, içinde, Ankara: Efil Yayınevi, 415-436
- Eres, Benan (2005), "Capital Accumulation and the Development of Financial System: The Turkish Example", Review of Radical Political Economics, 37:3, 320-328
- Ergüneş, Nuray (2012), "Banka Sermayesi Üzerinden Sınıf İçi Çatışmayı Anlamak", Praksis 19, 133-156
- Hirsch, Eva ve Hirsch, Abraham (1963), Economic Development and Cultural Change, 11:4, 372-394
- Kepenek, Yakup (2012), Türkiye Ekonomisi, 25. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçük, Yalçın (1985), Planlama Kalkınma ve Türkiye, İstanbul: Tekin Yayınevi
- Milör, Vedat (1989), A Comparative Study of Planning and Economic Development in France and Turkey, PhD. thesis,

Pamuk, Şevket (1981), “Political Economy of Industrialization in Turkey”, MERIP Reports, 20-32

Pamuk, Şevket (20018), “Economic Change in Twentieth Century Turkey: Is the glass more than half full?”, Kasaba, Reşat (editör), The Cambridge History of Turkey, Cambridge: Cambridge University Press içinde

Savran, Sungur (2015), “Class, State and Religion in Turkey”, Balkan, Balkan ve Öncü (2015) içinde, 41-89

Schick, İ. Cemil ve Tonak, E. Ahmet (1987), Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul: Belge Yayınları

Sönmez, Mustafa (1987), Türkiye’de Holdingler, Ankara: Arkadaş Yayınevi

Öztürk, Özgür (2010), Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları, İstanbul: SAV Yayınları

Tekeli, İhan ve İlkin, Selim (2004), Cumhuriyetin Harcı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Toprak, Zafer (1982), Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918), Ankara: Yurt Yayınları

Yalman, Galip (2009), Transition to Neoliberalism, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press

**EK**

Tablo 1:

**Şirket Sahipliği:**

	Sayı	Hükümet	AŞ	Türk-İslam	Gayrimüslim
Gıda	75	1	8	8	58
Toprak	17	1	5	3	8
Deri	13	1	1	2	9
Ağaç	24			4	20
Dokuma	73	18	10	9	34
Kırtasiye	51	1		15	35
Kimya	11		4	1	7
Toplam	264	22	28	42	172

Kaynak: Toprak (1982), s. 192.

Tablo 2:

TABLE 5-1  
The Diversification of Associational Life, 1946-70  
(Number of Associations per Million Population)

	1946	1950	1955	1960	1965	1970
<i>Class Associations</i>						
Labor	.7	4.3	11.4	14.7	20.7	31.7
Employer	—	—	.1	.8	3.4	6.2
Professional	1.5	2.5	4.9	6.8	8.3	7.3
Agricultural	1.1	2.3	6.0	9.7	18.1	20.4
<i>Esnaf</i>	5.5	12.1	60.8	99.0	114.3	103.9
Civil servant	2.2	7.9	14.5	24.0	46.2	76.2
<i>Community Associations</i>						
Religious	.6	7.3	45.4	184.0	230.0	340.0
Cultural	5.6	13.6	45.8	90.3	138.3	199.5
Beautification	1.8	4.9	13.7	30.7	85.2	152.2
Social aid	3.8	10.0	17.8	22.8	35.2	47.3
Sport	18.2	33.3	57.2	121.5	135.0	161.8
Foreign	1.9	3.6	4.8	7.9	7.8	5.8
Other	.7	1.7	3.4	8.3	17.0	20.0
Total	43.6	103.6	285.8	620.5	859.5	1172.8